

Bruksela, 9 października 2023 r.
(OR. en)

13517/23

SOC 647
ANTIDISCRIM 168
GENDER 187
JAI 1231
FREMP 265
COHOM 195
EDUC 374

WYNIK PRAC

Od:	Sekretariat Generalny Rady
Do:	Delegacje
Nr poprz. dok.:	13167/23
Dotyczy:	Projekt konkluzji Rady w sprawie środków służących zapewnieniu równego dostępu Romów do odpowiednich, wolnych od segregacji mieszkań oraz zajęciu się problemem wydzielonych osiedli

Delegacje otrzymują w załączeniu konkluzje Rady na powyższy temat w wersji zatwierdzonej przez Radę EPSCO na posiedzeniu 9 października 2023 r.

Środki służące zapewnieniu równego dostępu Romów¹ do odpowiednich, wolnych od segregacji mieszkań oraz zajęciu się problemem wydzielonych osiedli²

Konkluzje Rady

PRZYPOMINAJĄC, ŻE:

1. Jak stanowi art. 10 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej, przy określaniu i realizacji swoich polityk i działań Unia dąży do zwalczania wszelkiej dyskryminacji ze względu na płeć, rasę lub pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną.
2. Zgodnie z art. 21 ust. 1 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej zakazana jest wszelka dyskryminacja w szczególności ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub wszelkie inne poglądy, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną.

POWOŁUJĄC SIĘ NA:

3. Dyrektywę Rady 2000/43/WE, która określa ramy walki z dyskryminacją ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne, tak by zapewnić równe traktowanie w UE w obszarach takich jak zatrudnienie, kształcenie, ochrona socjalna (w tym zabezpieczenie społeczne i opieka zdrowotna), świadczenia społeczne, jak również dostęp do dóbr i usług, w tym mieszkalnictwa, oraz ich dostarczanie.

¹ Uznając różnorodność, jaka istnieje wśród Romów, termin „Romowie” używany jest jako termin ogólny oznaczający szereg różnych grup romskiego pochodzenia, takich jak Romowie, Sinti, Kale, Cyganie, Romanicze i Bojasze/Rudarowie. Termin ten obejmuje również grupy takie jak Aszkalowie, Egipcjanie, grupy wschodnie (w tym Domowie, Lomowie, Roma i Abdalowie), a także społeczności wędrownie, w tym etniczną grupę Trawelerów, Jeniszów i ludność określaną administracyjnym terminem „ludzie drogi” („Gens du voyage”), jak również osoby, które identyfikują się jako Cyganie, nie kwestionując specyfiki żadnej z tych grup.

² Do celów niniejszych konkluzji Rady „wydzielone osiedla” to slumsy i substandardowe osiedla mieszkaniowe, o charakterze nieformalnym i stałym, cechujące się fizycznym, funkcjonalnym lub społecznym odizolowaniem, w których obiektywne warunki dotyczące mieszkalnictwa, ubóstwa i dostępu do praw i usług publicznych są znacząco gorsze w porównaniu z ogółem populacji.

4. Decyzję ramową Rady 2008/913/WSiSW w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych³, w której stwierdza się, że rasizm i ksenofobia są bezpośrednim pogwałceniem zasad wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności oraz państwa prawnego, na których opiera się Unia Europejska i które są wspólne wszystkim państwom członkowskim.
5. Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2020/2184 w sprawie jakości wody przeznaczonej do spożycia przez ludzi, w której stwierdza się, że wszystkie państwa członkowskie powinny stosować niezbędne środki, aby poprawić lub utrzymać dla wszystkich – w szczególności dla wrażliwych i zmarginalizowanych grup – dostęp do wody przeznaczonej do spożycia przez ludzi.
6. Zalecenie w sprawie równouprawnienia, włączenia i partycypacji Romów (2021), w którym Rada wezwała państwa członkowskie do wzmocnienia wysiłków na rzecz poprawy społecznej i gospodarczej integracji Romów.
7. Europejski filar praw socjalnych oraz „Plan działania na rzecz Europejskiego filaru praw socjalnych” przedstawiony przez Komisję. W szczególności zasada 19 filaru dotyczy mieszkań i pomocy dla bezdomnych; stwierdza się w niej, że należy zapewnić osobom potrzebującym dostęp do mieszkań socjalnych lub pomocy mieszkaniowej dobrej jakości; że osoby znajdujące się w trudnej sytuacji mają prawo do odpowiedniej pomocy i ochrony przed przymusową eksmisją; i że osoby bezdomne powinny otrzymać odpowiednie schronienie oraz usługi na ich rzecz służące promowaniu ich integracji społecznej. Zasada nr 20 filaru dotyczy podstawowych usług i stanowi, że „każdy ma prawo dostępu do podstawowych usług dobrej jakości, w tym wody, urządzeń sanitarnych, energii, transportu, usług finansowych i usług łączności cyfrowej”, a „osoby potrzebujące otrzymają wsparcie w zakresie dostępu do tych usług”.

³ Dz.U. L 328 z 6.12.2008, s. 55.

8. Rezolucje Parlamentu Europejskiego dotyczące Romów⁴; w tym w szczególności rezolucję PE w sprawie sytuacji Romów mieszkających w osiedlach w UE (2022).
9. Komunikat Komisji pt. „Unia równości: unijny plan działania przeciwko rasizmowi na lata 2020–2025”.
10. Komunikat Komisji pt. „Unia równości: unijne ramy strategiczne na rzecz równouprawnienia, włączenia społecznego i udziału Romów, w szczególności ich główny cel nr 7: „Zwiększenie skutecznego równego dostępu do odpowiedniego wolnego od segregacji zakwaterowania i podstawowych usług”.
11. Komunikat Komisji pt. „Unia równości: strategia na rzecz równouprawnienia płci na lata 2020–2025”, w którym stwierdza się, że kobiety mogą doświadczać „dyskryminacji z powodu kilku cech osobistych”. Kobiety romskie w szczególności mogą doświadczać dyskryminacji zarówno ze względu na płeć, jak i pochodzenie rasowe czy etniczne.
12. Deklarację lizbońską w sprawie europejskiej platformy zwalczania bezdomności, podpisaną 21 czerwca 2021 r. przez przedstawicieli instytucji UE, państw członkowskich, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego, Europejskiego Komitetu Regionów i społeczeństwa obywatelskiego i propagującą polityki oparte na zintegrowanym podejściu ukierunkowanym na człowieka i na mieszkania.
13. Ramy prawne Rady Europy w zakresie ochrony mniejszości oraz orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, zwłaszcza odnoszące się do jawnie dyskryminacyjnej praktyki segregacji Romów.
14. Agendę ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030, a zwłaszcza cele zrównoważonego rozwoju nr 1 („Koniec z ubóstwem”), 10 („Mniej nierówności”) i 11 („Zrównoważone miasta i społeczności”).

⁴ Dz.U. C 199 E z 7.7.2012, s. 112; Dz.U. C 468 z 15.12.2016, s. 36; Dz.U. C 449 z 23.12.2020, s. 2; i Dz.U. C 385 z 22.9.2021, s. 104.

DOSTRZEGAJĄC, ŻE:

15. Ubóstwo i wykluczenie społeczne, a także inne czynniki, takie jak brak istotnych środków z zakresu polityki lub inwestycji, ograniczona dostępność i niska jakość mieszkań socjalnych, dyskryminacja na rynku mieszkaniowym oraz segregacja, sprawiają, że różnica między grupami szczególnie wrażliwymi, w tym Romami, a resztą ludności w zakresie dostępu do mieszkań w niektórych państwach członkowskich w ostatnich latach praktycznie się nie zmniejszyła.
16. Z badania przeprowadzonego niedawno przez Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej (FRA) i dotyczącego dziesięciu krajów europejskich wynika, że 52% romskich gospodarstw domowych doświadcza deprywacji mieszkaniowej – podczas gdy w przypadku pozostałej ludności UE jest to 17%. 82% Romów mieszka w przeludnionych gospodarstwach domowych, a 22% w domach bez wody bieżącej – podczas gdy w przypadku ogółu ludności UE jest to 1,5%. 24% Romów zetknęło się z dyskryminacją przy poszukiwaniu mieszkania⁵. Wcześniejsze badanie przeprowadzone przez FRA w 2019 r. w sześciu dodatkowych państwach członkowskich⁶ pokazało podobne rozbieżności, jeśli chodzi o deprywację mieszkaniową, jakiej doświadczają Romowie i nie-Romowie.
17. W kontekstach krajowych, zgodnie z krajowymi wymogami konstytucyjnymi i ustawodawczymi, a także ze względów politycznych i etycznych, kompilowane są dane na potrzeby analizowania strategii publicznych, które mają przeciwdziałać wielu formom dyskryminacji i innym problemom dotyczącym ludność romską, w tym wykluczeniu mieszkaniowemu. Dane te nie zawsze są jednak dostatecznie dobrze zdefiniowane i nie zawsze w pełni odzwierciedlają obecną sytuację w terenie w poszczególnych państwach członkowskich.

⁵ Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej (FRA), *Roma in 10 European Countries* (Romowie w dziesięciu krajach europejskich) (2022). (Sprawozdanie dotyczy następujących państw członkowskich: Bułgaria, Chorwacja, Czechy, Grecja, Hiszpania, Portugalia, Rumunia, Słowacja, Węgry i Włochy.)

⁶ [FRA \(2020\), *Roma and travellers in six countries* \(Romowie i Trawelerzy w sześciu krajach\)](#). (Sprawozdanie dotyczy następujących państw członkowskich: Belgia, Francja, Irlandia, Niderlandy i Szwecja, oraz byłego państwa członkowskiego – Zjednoczonego Królestwa.)

18. Wartości UE mogą stać się nadrzędne tylko w społeczeństwie, w którym przestrzega się różnorodności, pluralizmu, braku dyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności i równości płci, a państwa członkowskie powinny zagwarantować te wartości wszystkim, także Romom.
19. Pełne i aktywne uczestnictwo oraz włączenie społeczne Romów, a także środki zwalczające dyskryminację prowadzą do znacznego złagodzenia wyzwań związanych z sytuacją mieszkaniową Romów, w tym problemów wynikających z uprzedzeń ze strony pozostałej części społeczeństwa. Jednym z kluczowych priorytetów w tym względzie jest zapewnienie równego i skutecznego dostępu do zatrudnienia i do usług powszechnych, takich jak kształcenie i szkolenie, ochrona socjalna i opieka zdrowotna.
20. „Antycyganizm” stanowi niezwykle powszechną formę rasizmu, która bierze się ze sposobu postrzegania i odnoszenia się przez ogół społeczeństwa do osób uznawanych za „Cyganów” w procesie historycznego traktowania w kategoriach Innego, opierającego się na stereotypach i negatywnych postawach, które niekiedy mogą być niezamierzone lub nieświadome. Wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej uznały „antycyganizm” za przeszkodę dla włączenia społecznego i w efekcie dostrzegły znaczenie zajęcia się tym problemem⁷.
21. Wielorakie formy dyskryminacji potęgują zjawisko „antycyganizmu” – dana osoba może być dyskryminowana ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne, a jednocześnie ze względu na płeć, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną.
22. Segregację społeczności romskich niekiedy nasila zjawisko znane jako „gentryfikacja”, które może sprawiać, że osoby i rodziny o niskich dochodach są zmuszone opuszczać dzielnice, w których znacznie wzrasta wartość nieruchomości.

⁷ Zalecenie Rady w sprawie równouprawnienia, włączenia i partycypacji Romów (2021), pkt 2.

MAJĄC NA UWADZE, ŻE:

23. Niektórzy Romowie napotykają trudności w dostępie do odpowiedniego mieszkalnictwa z takich powodów jak trudna sytuacja społeczna i ekonomiczna lub dyskryminacja w dostępie do mieszkań, co sprawia, że wielu członków tej społeczności musi zadowolić się substandardowym mieszkaniem w wydzielonych osiedlach. Jakość mieszkań ma istotny bezpośredni wpływ na warunki życia, szanse życiowe, dostęp do kształcenia i ogólną równość szans dla Romów, zwłaszcza dzieci. Równy dostęp do odpowiednich mieszkań jest warunkiem korzystania w pełni z praw podstawowych, a także warunkiem godnego życia. W trakcie wdrażania polityk mieszkaniowych na rzecz Romów należy przestrzegać odnośnych ram praw człowieka.
24. Przeszkody, jakie często napotykają Romowie, gdy próbują uzyskać dostęp do odpowiednich warunków mieszkaniowych, powoduje utrwalenie błędnego koła ubóstwa międzypokoleniowego i zwiększa naruszenia praw człowieka. Prowadzi to do skrócenia średniego trwania życia i utrudnia spójność społeczną.
25. Mimo istniejących instrumentów politycznych, finansowych i prawnych oraz wysiłków już podjętych w celu zaradzenia nierównościom mieszkaniowym i deprywacji mieszkaniowej doświadczanym przez Romów w niektórych państwach członkowskich utrzymują się nierówności w dostępie do mieszkalnictwa dla Romów. Dlatego też należy zaradzić tym nierównościom i zapewnić romskim społecznościom dostęp do odpowiednich mieszkań.
26. Unijne instrumenty finansowe wraz z krajowymi, regionalnymi i lokalnymi źródłami finansowania powinny w stosownych przypadkach zostać wykorzystane do poprawy warunków mieszkaniowych i do wsparcia eliminowania w Unii Europejskiej segregacji mieszkaniowej wynikającej z dyskryminacji lub z ubóstwa i wykluczenia społecznego. Aby zrealizować te cele, należy rozpocząć i wdrożyć programy skupiające się na rozwiązaniu problemu braku odpowiednich mieszkań oraz na innych wyzwaniach społecznych i gospodarczych, które napotykają Romowie.
27. Uzyskanie skutecznych wyników wymaga ścisłej współpracy między różnymi zainteresowanymi stronami, z których każda wnosi wiedzę fachową w swoim obszarze kompetencji, zwłaszcza, w stosownym przypadku, na szczeblu lokalnym.

28. Należy zapewnić konsultacje z członkami społeczności Romów i społeczeństwa obywatelskiego działającego na rzecz Romów oraz ich udział w projektowaniu i realizowaniu wszystkich polityk służących konkretnie zwalczaniu segregacji mieszkaniowej i dyskryminacji Romów na rynku mieszkaniowym.
29. Współpraca ponadnarodowa oraz wzajemne uczenie się mają zasadnicze znaczenie w procesie eliminowania segregacji mieszkaniowej Romów, w tym w celu poprawy warunków mieszkaniowych wędrownych Romów w tych państwach członkowskich, w których istnieją ich społeczności, a także Romów przemieszczających się w obrębie UE, którzy korzystają z możliwości podjęcia pracy sezonowej lub krótkoterminowej.
30. Niniejsze konkluzje opierają się na wcześniejszych pracach przeprowadzonych przez Radę Europejską, Parlament Europejski, Radę i Komisję i podjętych przez nie zobowiązaniach politycznych oraz na pracach innych zainteresowanych stron, w tym na dokumentach wymienionych w załączniku.

RADA UNII EUROPEJSKIEJ

ZWRACA SIĘ DO PAŃSTW CZŁONKOWSKICH, BY zgodnie z kompetencjami i uwarunkowaniami krajowymi:

31. Na podstawie swoich krajowych strategii dotyczących Romów podjęły konkretne środki, by poprawić sytuację mieszkaniową Romów i wyeliminować segregację mieszkaniową, w przypadku gdy istnieją wydzielone osiedla. W tym celu dostępne są rozmaite narzędzia finansowe, w tym krajowe i regionalne programy w ramach EFS+, EFRR oraz programu rozwoju obszarów wiejskich, a także instrumenty i inicjatywy w ramach NextGenerationEU i InvestEU. Należy zapewnić skuteczną komplementarność wykorzystywanych poszczególnych źródeł finansowania.

32. Przeznaczyły odpowiednie zasoby finansowe na utworzenie, utrzymanie lub usprawnienie, w razie potrzeby, infrastruktury w defaworyzowanych dzielnicach, jeśli chodzi o podstawowe usługi, takie jak transport, woda i urządzenia sanitarne, systemy kanalizacyjne, sieci cyfrowe, a także jeśli chodzi o dostęp do usług publicznych i prywatnych, takich jak zbieranie odpadów, ośrodki zdrowia, szkoły, oświetlenie, elektryczność, gaz i sieci komunikacyjne, w tym podłączenia telefoniczne i internetowe, a jednocześnie uwzględniły stosowanie innowacyjnych technologii cyfrowych i ekologicznych. Wszystkim działaniom powinny towarzyszyć środki na rzecz aktywnej desegregacji.
33. W przypadku gdy Romowie napotykają trudności, gdy chcą skorzystać z powszechnych strategii mieszkaniowych – wdrożyły inicjatywy mieszkaniowe dla społeczności romskich znajdujących się w trudnej sytuacji i innych społeczności znajdujących się w trudnej sytuacji, a także uwzględniły zabezpieczenia oraz kryteria inkluzywności w krajowych strategiach na rzecz włączenia społecznego Romów.
34. Oferowały informacje i szkolenia na temat równego traktowania oraz zwalczania antycyganizmu i dyskryminacji pracownikom służb zajmujących się usługami kwaterunkowymi oraz zatrudnionym w innych sektorach, takich jak służby socjalne, edukacja, zatrudnienie i opieka zdrowotna, oraz w administracjach lokalnych.
35. Zapewniły udział rodzin zamieszkujących defaworyzowane osiedla w procesach decyzyjnych. Realizowały te działania wspólnie z europejskim społeczeństwem obywatelskim Romów i przy zapewnieniu udziału Romów w kształtowaniu decyzji na wszystkich szczeblach administracji i rządu, na zasadzie równego traktowania, zwracając szczególną uwagę na znaczenie włączania romskiej młodzieży i romskich kobiet w kształtowanie polityki.
36. Określiły unijne, krajowe, regionalne i lokalne zasoby finansowe dostępne na potrzeby eliminowania segregacji mieszkaniowej dotyczącej Romów.

APELUJE DO KOMISJI I PAŃSTW CZŁONKOWSKICH, by w ścisłej współpracy oraz zgodnie ze swoimi odpowiednimi kompetencjami i uwarunkowaniami krajowymi:

37. Nadal korzystały z zestawu wskaźników unijnych ram strategicznych dotyczących Romów⁸ i w dalszym ciągu realizowały cele na szczeblu UE określone w tych ramach, w tym, w stosownych przypadkach, ilościowe i jakościowe cele określone w krajowych ramach strategicznych dotyczących Romów. Wskaźniki mogą być zdezagregowane m.in. pod względem płci, wieku i zależności lub statusu niepełnosprawności oraz zdefiniowane we współpracy z zainteresowanymi podmiotami, w tym przedstawicielami Romów, tak by pomagały w systematycznym monitorowaniu wdrażania krajowych ram strategicznych dotyczących Romów oraz w eliminowaniu segregacji mieszkaniowej dotyczącej Romów.
38. Wspierały romskie społeczeństwo obywatelskie i wzmacniały jego pozycję w dostępie do unijnych, krajowych, regionalnych i lokalnych zasobów finansowych na równi z innymi zainteresowanymi stronami, tak by wzmacniać struktury przedstawicielskie tego społeczeństwa, a także jego zdolność do aktywnego uczestnictwa w procesach decyzyjnych, na zasadzie równego traktowania; należy przy tym zwrócić szczególną uwagę na znaczenie angażowania romskiej młodzieży i romskich kobiet w kształtowanie polityki.
39. Zapewniły, zgodnie z mającymi zastosowanie przepisami, skuteczne monitorowanie programów wydatków i odnośnych instrumentów, które służą wspieraniu desegregacji romskich społeczności.
40. Wspierały skuteczne funkcjonowanie krajowych punktów kontaktowych ds. Romów i ich zaangażowanie w kształtowanie polityki na wszystkich szczeblach, w tym w odniesieniu do mieszkań.

⁸ Zob. zalecenie Rady w sprawie równouprawnienia, włączenia i partycypacji Romów (2021), pkt 38, oraz komunikat Komisji pt. „Unia równości: unijne ramy strategiczne na rzecz równouprawnienia, włączenia społecznego i udziału Romów” (2020), załącznik 2.

ZWRACA SIĘ DO KOMISJI, BY:

41. Wspierała państwa członkowskie w ich wysiłkach służących rozwiązaniu problemu segregacji mieszkaniowej i deprivacji mieszkaniowej, tam gdzie one występują, zgodnie z zaleceniem Rady w sprawie równouprawnienia, włączenia i partycypacji Romów (2021), i w stosownych przypadkach uwzględniły rezolucję Parlamentu Europejskiego w sprawie sytuacji Romów mieszkających w osiedlach w UE, a także unijne ramy strategiczne na rzecz równouprawnienia, włączenia społecznego i udziału Romów na lata 2020–2030, w tym przez rozważenie możliwości i odpowiednie wspieranie wdrażania unijnych środków inwestowanych w mieszkania i infrastrukturę.
42. Wspierała konkretne działania mające na celu zagwarantowanie Romom skutecznego i rzeczywistego dostępu do mieszkań wolnych od segregacji, przyjmując podejście uznające, że dana osoba może być dyskryminowana ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne, a jednocześnie ze względu na płeć, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną, i szczególnie uwzględniające sytuację młodzieży i dzieci oraz ofiar wszelkiego rodzaju przemocy wobec kobiet i ofiar handlu ludźmi.
43. Wspierała międzynarodową współpracę i wymianę dobrych praktyk między państwami członkowskimi.

Dokumenty źródłowe

1. Rada Europejska:

Konkluzje Rady Europejskiej z 23–24 czerwca 2011 r., dok. EUCO 23/1/11 REV 1, s. 13.

2. Przepisy UE:

Dyrektywa Rady 2000/43/WE z dnia 29 czerwca 2000 r. wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne (Dz.U. L 180 z 19.7.2000, s. 22).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/2184 z dnia 16 grudnia 2020 r. w sprawie jakości wody przeznaczonej do spożycia przez ludzi (Dz.U. L 435 z 23.12.2020, s. 1).

Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych (Dz.U. L 328 z 6.12.2008, s 55).

3. Rada:

Zalecenie w sprawie równouprawnienia, włączenia i partycypacji Romów (Dz.U. C 93 z 19.3.2021, s. 1).

4. Komisja:

Komunikat pt. „Unia równości: unijne ramy strategiczne na rzecz równouprawnienia, włączenia społecznego i udziału Romów” (COM(2020) 620 final).

Załącznik II do komunikatu Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady – Zestaw wskaźników.

Komunikat pt. „Unia równości: strategia na rzecz równouprawnienia płci na lata 2020–2025” (6678/20).

5. Parlament Europejski:

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 5 października 2022 r. w sprawie sytuacji Romów mieszkających w osiedlach w UE (2022/2662(RSP)).

6. Komitet Regionów

Opinia Komitetu Regionów: Unia równości: unijne ramy strategiczne na rzecz równouprawnienia, włączenia społecznego i udziału Romów (2021).

7. Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej (FRA):

„Roma in Ten European Countries” (Romowie w dziesięciu europejskich krajach) (2022).

„Roma and travellers in six countries” (Romowie i Trawelerzy w sześciu krajach) (2020).

8. Inne:

Deklaracja lizbońska w sprawie europejskiej platformy zwalczania bezdomności (21 czerwca 2021 r.).

Sprawa Oršuš i in. przeciwko Chorwacji. Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC).

Sprawozdanie końcowe Alvara Gil-Roblesa na temat sytuacji w zakresie praw człowieka w odniesieniu do Romów, Sinti i Trawelerów w Europie (15 lutego 2006 r.).

Art. 26 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych.

Art. 1 Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej.

Art. 28 i 30 Konwencji o prawach dziecka.

Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych.

Art. 1 i 3 Konwencji z dnia 14 grudnia 1960 r. w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty.

Oświadczenie FEANTSA pt. „The Housing Situation for Roma in the EU Remains Difficult” (Sytuacja mieszkaniowa Romów w UE pozostaje trudna).

9. Rada Europy:

Zalecenie Komitetu Ministrów nr R (2000) 4 dla państw członkowskich w sprawie kształcenia romskich/cygańskich dzieci w Europie (przyjęte 3 lutego 2000 r.) i dodatek do niego.

Zalecenie Komitetu Ministrów CM/Rec (2009) 4 dla państw członkowskich w sprawie kształcenia Romów i Trawelerów w Europie (przyjęte w dniu 17 czerwca 2009 r.).

Zalecenie Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 1203 (1993) w sprawie Cyganów w Europie.

Zalecenie Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 1557 (2002) w sprawie sytuacji prawnej Romów w Europie.